

ՍԱՐԳԻՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

*ՀՊՏՀ փիլիսոփայության և հայոց պատմության
ամբիոնի դոցենտ, փիլիսոփայական
գիտությունների թեկնածու*

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ ՀԱՅ ՀԵՏԱԶՈՏՈՂԻ ԱՉՔԵՐՈՎ

Հասարակագիտության մեջ 19–20-րդ դարերը նշանավորվեցին մշակույթի մասին հատուկ գիտության՝ մշակութաբանության (Օ. Շպենգլեր, Զ. Ֆրոյդ, Կ. Յունգ, Է. Ֆրոմ, Ա. Թոյնբի, Յո. Հայդինգա, Ա. Լոսև, Մ. Կազան, Դ. Գուրևիչ և ուրիշներ) ձևավորմամբ ու զարգացմամբ: Անհրաժեշտ է նշել, որ այդ գիտության կայացման ու զարգացման մեջ ակտիվ մասնակցություն ունեցան նաև մեր՝ հնագույն մշակույթ ունեցող ժողովրդի ներկայացուցիչները (Է. Մարգարյան, Հ. Գևորգյան, Ս. Հարությունով (Մոսկվա), Կ. Սարինգուլյան և ուրիշներ): Անցյալ դարի 70–80-ական թվականներին կազմավորվեց և ակտիվ գործունեություն ծավալեց հայկական մշակութաբանական և ավանդութաբանական գիտական դպրոցը (հիմնադիր՝ Է. Մարգարյան), որը մեծապես նպաստեց ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ նախկին Խորհրդային Միությունում համապատասխան հետազոտությունների խթանմանն ու ծավալմանը: Ի դեպ, ռուսական գիտական շրջանակներում Է. Մարգարյանը համարվում է «ռուսական մշակութաբանության սկզբնավորողը»: Մեզանում կատարվեցին բազմաթիվ մշակութաբանական հետազոտություններ, հրատարակվեցին հետաքրքիր հոդվածներ ու մենագրություններ, իսկ բուհերի ուսումնական ծրագրերում, առաջիններից մեկում՝ նաև ՀՊՏՀ-ում, ընդգրկվեց և այսօր էլ հաջողությամբ ուսումնասիրվում է «Մշակութաբանություն և հայ մշակույթի պատմություն» դասընթացը: Աձեց հայ մշակութաբանների մի ամբողջ սերունդ (Ա. Սարգսյան, Ս. Սարգսյան, Գ. Մելքունյան, Յու. Հովականյան, Է. Աբրահամյան (Տաշքենդ) և ուրիշներ), որ պատասխանատվությամբ է կատարում իր գործը: Մշակութաբանների այդ խմբի լիիրավ անդամն է նաև ՀՊՏՀ փիլիսոփայության և հայոց պատմության ամբիոնի դոցենտ Մարիետա

Նիկողոսյանը, ով տարիներ շարունակ բարձր մակարդակով ու նվիրվածությամբ կարդում է «Մշակութաբանություն» դասընթացը, հրատարակել է բազմաթիվ հոդվածներ, վերջին հինգ տարիներին ընթերցողի սեղանին է դրել երեք ինքնատիպ մենագրություն՝ «Հերմենևտիկա. պատմամշակութային հիմնախնդիրների քննություն»՝ 2009, «Ճապոնական քաղաքակրթության առանձնահատկությունները (անցյալ, ներկա)»՝ 2011, «Եվրոպական մշակույթը Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի դարաշրջաններում»՝ 2013¹:

Ստորև կփորձենք անդրադառնալ վերջինիս բովանդակությանն ու արժևորել աշխատանքը:

Ներածության մեջ հեղինակը ոչ միայն պարզ ու մատչելի բացատրում է «վերածնունդ» եզրույթի բովանդակությունը, այն է՝ անտիկ դարաշրջանի արվեստին բնորոշ հատկությունների վերածնունդը նոր պայմաններում, այլև վերլուծում այդ հասկացությունը իմաստակազմավորման բարդ գործընթացի խոր փիլիսոփայական-մշակութաբանական տեսանկյունից: Առանձնացնելով դարաշրջանի հիմնական գծերը՝ Մ. Նիկողոսյանն անդրադառնում է Վերածննդի մշակույթի առաջացման տեղի, ընդգրկման ժամանակային սահմանների՝ գիտության մեջ առկա տեսակետների քննարկմանն ու խմբավորմանը: Մասնավորապես՝ կանգ է առնում այն հայեցակարգի վերլուծության վրա, ըստ որի Վերածնունդը աշխարհագրական սահմաններ չունի, համաշխարհային պատմական երևույթ է, որը տարբեր ժամանակներում, որոշակի դրսևորումներով արտահայտվել է այլ տարածաշրջաններում ու երկրներում: Հեղինակն անդրադարձել է նաև հայ հետազոտողների (Վ. Զալոյան, Ս. Սարգսյան, Հ. Թամրազյան, Հ. Իսաբեկյան) այն տեսակետին, համաձայն որի՝ մեր իրականության մեջ նույնպես դիտվել են Վերածննդի մշակույթին բնորոշ երևույթներ: Ավելին, հիշատակում է, որ, այդ հետազոտողների կարծիքով, Հայկական Վերածնունդը շուրջ երկու հարյուր տարով նույնիսկ նախորդել է Եվրոպական Վերածննդին:

Աշխատության առաջին՝ «*Վերածննդի մշակույթի առանձնահատկությունները*» գլուխը սկսվում է սկզբունքային նշանակություն ունեցող՝ անտիկ և միջնադարյան մշակույթի հետ առնչության հարցի քննարկմամբ: Հեղինակը Վերածննդի մշակույթի գործիչների նշանակալի ներդրումն է համարում բարձրարժեք անտիկ մշակույթի հետ ժառանգական կապի վերականգնումը: Դարաշրջանի անվանումն առաջին հերթին փաստում է անտիկ հարուստ մշակույթի վերածնունդն ավելի քան 1000-ամյա մոռացությունից: Անկասկած, Վերածննդի մշակույթն արմատներ ունի նաև միջնադարյան մշակույթում: Հեղինակը տեղին է մեջբերում խորհրդային ճանաչված փիլիսոփա, Եվրոպական մշակույթի հայտնի գիտակ ու հետազոտող Ա. Լոսևի պատկերավոր համեմատությունը. «Վերածնունդը պատանու նման հակադրվում է իր ծնողներին և պաշտպանություն որոնում պապերի մոտ, հակված է մոռանալու այն ամենը, ինչով պարտական է միջնադարին և չափազանցնել անտիկ ժառանգության նշանակությունը»: Սակայն, ըստ Մ. Նիկողոսյանի, Վերածննդի արվեստը ոչ այլ ինչ է, քան անտիկ ֆիզիկական գեղեցկության և քրիստոնեական ոգեղենության յուրահատուկ համադրություն:

Վերածնության աշխարհայացքի և մշակույթի հիմնական գաղափարական հիմքը, արժեքաբանական ընդհանրացումն ու մեթոդաբանական ուղղ-

¹ Մ. Նիկողոսյան, Եվրոպական մշակույթը Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի դարաշրջաններում, Եր., «Գրիգոր Տաթևացի», 2013, 210 էջ:

վածությունը, ինչպես իրավացիորեն նշում է հեղինակը, հումանիզմն է: Այն խոր հետք թողեց պոեզիայում և հարուստ նյութ տվեց գեղանկարիչների ու քանդակագործների ստեղծագործական որոնումներին: Մ. Նիկողոսյանի մեկնաբանմամբ ևս, ըստ Վերածննդի դարաշրջանին բնորոշ **մարդակենտրոնության**, մարդը ոչ թե փրկություն հայցող մեղսագործ էակ է, այլ աստվածային արարչագործության պսակ, ում աստված օժտել է իմաստությամբ, ուժով ու հզորությամբ՝ շարունակելու աստվածային արարչագործությունը: Կարևոր են նաև **քաղաքացիական հումանիզմի** առանձնացումն ու քննությունը: Մ. Նիկողոսյանի կարծիքով՝ հումանիզմի գաղափարախոսության այս տեսակին բնորոշ է հետաքրքրությունը սոցիալ-քաղաքական հիմնահարցերի՝ հանրապետության, ազատության, հավասարության, հասարակությանը ծառայելու, հայրենասիրության նկատմամբ:

Հեղինակը դիտարկում է նաև կրթության ու գիտության վերածննդի համակարգի քննությունը, որքանով մարդու դաստիարակությունը հումանիստները համարում էին նրա ու հասարակության կատարելագործման հիմնական միջոց: Ավելին, Վերածննդի շրջանի մտածողները հումանիզմի հիմնախնդիրներն արծարծել են անգամ բնափիլիսոփայական ուսմունքներում: Մ. Նիկողոսյանն ընդգծում է նաև, որ այդ դարաշրջանի մտածողներից շատերին բնորոշ էր գիտական ու գեղարվեստական մտածողության միահյուսվածությունը, ինչը հատկապես վառ կերպով դրսևորվեց Լեոնարդո դա Վինչիի (1452–1519) աշխատանքներում: Իբրև արվեստագետ-փիլիսոփա՝ նա տիեզերքն ըմբռնում էր որպես կատարյալ ու գեղեցիկ մի ստեղծագործություն, որում ներդաշնակորեն միահյուսված են հոգևորն ու նյութականը:

Աշխատության երկրորդ գլուխը նվիրված է բուն Իտալական Վերածննդի մեկնաբանությանը, որն իրականացվում է զուգահեռաբար երկու՝ փիլիսոփայական-մշակութաբանական և արվեստաբանական դիտանկյուններից: Ինչպես նկատում է հեղինակը, Վերածննդի դարաշրջանում հոգևոր գործունեության գլխավոր տեսակը արվեստն էր, որն այդ ժամանակաշրջանում ուներ նույն նշանակությունը, ինչ կրոնը՝ միջնադարում, գիտությունը՝ նոր ժամանակներում: Արվեստն ընթանում էր գիտության, գրականության, փիլիսոփայության առջևից՝ կատարելով ճանաչողական համապարփակ գործառույթ: Իմացության ծարավը, որ բնորոշ էր Վերածննդի դարաշրջանի գործիչներին, ամենից առաջ դրսևորվեց գեղարվեստական իմացության միջոցով: Գիտության ու արվեստի միասնության ըմբռնումն արվեստագետներին օգնեց լուծելու կերպարվեստի բազմաթիվ կարևոր հարցեր: Ընդ որում, Վերածննդի գեղագիտական-գեղարվեստական իդեալը ավելի ամբողջական արտահայտվեց կերպարվեստում (գեղանկարչություն, քանդակագործություն) և ճարտարապետության մեջ: Այնուհետև հեղինակն անդրադառնում է Իտալական Վերածննդի քննությանը ժամանակագրական առումով:

Վերածննդի առաջին փուլը նախավերածնունդն է (13-րդ դարի 2-րդ կես – 14-րդ դար), որը սերտորեն առնչվում էր միջնադարյան ռոմանական, գոթական, բյուզանդական ավանդույթներին: Նախավերածննդի արվեստը սկզբնապես դրսևորվեց քանդակագործության մեջ, իսկ գեղանկարչության՝ 13-րդ դարավերջին դիտված վերելքը շարունակվեց նաև 14-րդ դարում: Այս երևույթը գլխավորում էր Ջոտո դի Բոնդոնեն (1266/67–1337): Հենց նա էլ նախանշեց այն ուղին, որով ընթացավ Վերածննդի մշակույթը:

Վաղ Վերածննդի (14–15-րդ դարեր) փուլի բարենորոգիչը Մազաչոն էր (1401–1428), ով գեղանկարչության մեջ ունեցավ նույն դերը, ինչ ճարտարապետության մեջ՝ Բրունելլեսկին, քանդակագործության մեջ՝ Դոնատելոն: Վերջինս Բրունելլեսկիի հետ ստեղծեց արվեստների համադրության այն նոր սկզբունքը, որ հատուկ է ճարտարապետական ու քանդակագործական ձևերին: Գեղանկարչության մեջ առանձնացավ Սանդրո Բոտիչելլին (1445–1510)՝ Վերածննդի հայտնի քնարական գեղանկարիչներից մեկը:

15-րդ դարի վերջից մինչև 16-րդ դարի առաջին քառորդը Բարձր Վերածննդի շրջանն է, որը բնութագրվում է իտալական արվեստի աննախադեպ թռիչքով: Այդ ժամանակաշրջանի տիտանները միավորեցին իտալական Վերածննդի գլխավոր արժեքները՝ անհատականություն, ներդաշնակություն, հզորություն: Բարձր Վերածննդի դասական ոճը կազմավորվեց Ֆլորենցիայում, լավագույն հուշարձանները ստեղծվեցին Հռոմում, իսկ ավելի ուշ Վենետիկը դարձավ Բարձր և Ուշ Վերածննդի կենտրոնը:

Հետագա շարադրանքում հեղինակը ներկայացնում է այս շրջանի նշանավոր արվեստագետների ամբողջական ստեղծագործական դիմանկարները, նուրբ և արվեստագիտական խոր վերլուծության ենթարկում նրանց գլուխգործոցները: Այնուհետև խոսում է Լեոնարդո դա Վինչի գյուտարարի, արվեստի տեսաբանի, հանձարեղ գիտնականի էության հետաքրքիր շերտերի մասին: Անդրադառնում է հայկական իրականության, հայ արվեստի ու ճարտարապետության հետ նրա ունեցած առնչություններին, Հայաստան կատարած ճամփորդությանը, «Հայկական մամականի», «Ժածկագրերի» և այլնի հետ կապված բազմաթիվ՝ հայ ընթերցողի համար առանձնակի հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի պատմամշակութաբանական քննությամբ:

Մեծ է Բարձր Վերածննդի մշակույթի նաև հասարակական արժեքը: Այս շրջանի քաղաքական միտքը կապված է երկու անունների՝ Մաքիավելիի և Գվիչարդինիի հետ:

Աշխատության երրորդ գլուխը նվիրված է Հյուսիսային Վերածննդի առանձնահատկությունների ուսումնասիրությանը: Այն սկսվում է «Ռեֆորմացիա (բարենորոգում, ուղղում)» երևույթի փիլիսոփայական վերլուծությամբ: Վերածննդի դարաշրջանում տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական և մշակութային փոփոխությունները Եվրոպայում հանգեցրին քրիստոնեության մի նոր ուղղության՝ բողոքականության առաջացմանը, որն այդ մշակույթի խոր փոփոխությունն էր, և դրա հետևանքները դարձան բողոքականության գաղափարախոսությունը՝ ձևավորելով մարդու նոր տիպ: Մարդու այդ նոր տեսակն այդուհետ դարձավ արևմտաեվրոպական քաղաքակրթության զարգացման շարժիչ ուժը: Այս նոր մշակույթում վերերկրային քրիստոնեական ոգեղենությունը հանդես է գալիս իբրև իմաստային հիմք աշխատանքային բարոյականության համար: Բողոքականությունը դարձավ այդ աշխարհակարգի հոգևոր հիմքը, որը կառուցված էր ըստ անհատական ազատության, շուկայական հարաբերությունների, իրավական պետության և բնության բանական-տեխնիկական վերափոխման սկզբունքների: Ռեֆորմացիան այն մարտահրավերի, «կոչի» հոգևոր պատասխանն էր, որը մարդկությանն առաջադրեց 16-րդ դարի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային իրավիճակը: Ահա այս գաղափարական-հոգևոր փոփոխությունների պայմաններում էլ Վերածնունդը տարածվեց ու զարգացավ Հյուսիսային Եվրոպայի երկրներում: Մյուս կողմից,

հեղինակի ներկայացմամբ, դեռևս 15-րդ դարում հումանիստական շարժումը դուրս եկավ Իտալիայի սահմաններից և մեծ ազդեցություն ունեցավ Եվրոպայի հյուսիսային երկրների մշակույթների վրա: Ըստ այդմ՝ «Հյուսիսային Վերածնունդ» հասկացությունը ոչ միայն աշխարհագրական բնութագիր է, այլև Վերածննդի որոշակի յուրահատկություններ է ընդգրկում Նիդեռլանդներում, Անգլիայում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Շվեյցարիայում, Իսպանիայում: «Վերածնունդը» այս երկրների վերաբերմամբ գործածվում է պայմանականորեն: Եթե Իտալիայում հիմնականում անտիկ մշակույթի որոշ ավանդույթների վերածնունդն էր, ապա Հյուսիսային Եվրոպայում անտիկ մշակութային ավանդույթների մասին եղած հիշողությունը շատ թույլ էր. հիմնականը մշակութային գործընթացների ներքին ավանդույթների ընդհանրությունն էր, հումանիզմի ձևավորումը և դրա գաղափարների տարածումը, միջնադարյան աշխարհայեցողության սասանումն ու անհատի ինքնագիտակցության բարձրացումը:

Մ. Նիկողոսյանը նկատում է՝ եթե Իտալական Վերածննդի մշակույթում առաջին պլանում էր իրականության արտացոլման գեղագիտական կողմը, ապա Հյուսիսային Վերածննդում գերակշռողը բարոյականն էր: Մյուս կողմից՝ եթե Իտալական Վերածննդին բնորոշ էր անտիկ մշակույթի որոշ ավանդույթների վերականգնման ձգտումը, եկեղեցական դոգմաներից ազատագրման և աշխարհիկ կրթվածության մղումը, ապա Հյուսիսային Վերածննդի մշակույթում գլխավոր տեղ էին գրավում կրոնական կատարելագործման հարցերը, կաթոլիկ եկեղեցու և նրա ուսմունքի նորացումը: Այնուհետև հեղինակը մանրամասնորեն անդրադառնում է Նիդեռլանդներում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Իսպանիայում Վերածննդի մշակույթի տիպական դրսևորումների քննությանը՝ այդ երկրների պատմության առանձնահատկությունների համատեքստում:

Մ. Նիկողոսյանը խոսում է նաև Շեքսպիրի ու Սերվանտեսի արվեստի և հայկական մշակույթի հետաքրքիր առնչությունների մասին: Շեքսպիրի անձին և ստեղծագործությանը մեզանում առաջինն անդրադարձել է Հովսեփ Էմինը 1792 թ., ինչին հաջորդել են հանճարեղ գործերի բազմաթիվ անգլագական թարգմանություններ, բեմադրություններ ու դերակատարումներ՝ ծնունդ տալով մի յուրահատուկ մշակութային շարժման՝ «հայ շեքսպիրական և շեքսպիրագիտություն» անունով: Իսկ Սերվանտեսի գլուխգործոց «Դոն Կիխոտը» հայերեն թարգմանվել ու հրատարակվել է դեռևս 1878 թ.՝ հետագայում թեմա դառնալով հայ գեղանկարիչների ու թատրոնների համար:

Վերջաբանում հեղինակն ամփոփում է հետազոտության արդյունքները և իբրև յուրատեսակ *հետգրություն* ներկայացնում օգտագործված գրականության ամփոփ ցանկը:

Աշխատանքը խարսխված է հարուստ պատմական-փաստական նյութի վրա, աչքի է ընկնում տեղեկատվական հագեցվածությամբ: Հեղինակը կատարել է մշակութաբանական-արվեստաբանական խոր վերլուծություն, հստակորեն առանձնացրել Վերածննդի տարբեր ժամանակաշրջանների մշակույթի առանձնահատկությունները, աշխատանքի բաժիններն ավարտել լայն ընդհանրացումներով ու սեփական եզրահանգումներով: Մ. Նիկողոսյանն անհրաժեշտ է համարել անդրադառնալ նաև քննարկվող շրջանի գեղարվեստական գրականության, արվեստի բազմաթիվ ուղղությունների, տեսությունների (ռեալիզմ, համադրական ռեալիզմ, մաներիզմ և այլն) ու տեսա-

կան ճարտարապետության հարցերին: Մանրամասնորեն նկարագրել է կերպարվեստում և ճարտարապետության մեջ կիրառվող (լուսաստվեր, բարձրաքանդակի սկզբունք, գեղանկարչական հարթաքանդակ, գծային հեռանկարի տեսություն, օդային հեռանկար, ծխագույն լուսաստվեր, հավասարակողմ եռանկյան սկզբունք, բրգաձև հորինվածք, գծատարածական լուծում, չորս ասեղի տեխնիկա և այլն) գեղարվեստական ամենատարբեր «տեխնիկաներն ու տեխնոլոգիաները», մի բան, որ հարստացնում է ընթերցողի գիտելիքներն ու պատկերացումները Վերածննդի արվեստի «արհեստագործական» նրբությունների ու գաղտնիքների մասին:

Աշխատանքը գրված է գեղեցիկ գիտական հայերենով, ինչը մեծապես կարող է նպաստել ընթերցողների, հատկապես ուսանողության լեզվական մշակույթի զարգացմանը: Հեղինակը կարևոր աշխատանք է կատարել նաև հետազոտության մեջ հիշատակվող հեղինակների, նրանց գործերի անվանումները հայերեն ճշգրիտ տառադարձությամբ ներկայացնելու, բազմաթիվ մշակութաբանական ու արվեստաբանական եզրույթների (կապելլա՝ կաթոլիկ ժամատուն, ստերեոսկոպիկ՝ տարածացուցական, սիլուետ՝ ստվերանկար, կոնդոտյեր՝ վարձու գորապետ, օրդեր՝ մույթաշար, անֆիլադա՝ սենեկաշարք, ռակուրս՝ օբյեկտի հեռանկարային դիրք, գրավյուրա՝ խորանկար, քսիլոգրաֆիա՝ փայտի փորագրություն, օֆորտ՝ պղնձի փորագրություն և այլն) հայերեն համարժեքների օգտագործման առումով:

Արժե նշել նաև աշխատանքում ներառված՝ արվեստի գործերի վերապրությունների մասին, որոնք ոչ միայն օգնում են հասկանալու հեղինակի վերլուծություններն ու մեկնաբանությունները, այլև գեղագիտական հաճույք են պատճառում ընթերցողին: Մ. Նիկողոսյանն ամենայն բարեխղճությամբ ու մեծագույն հարգանքով է օգտագործել թեմային վերաբերող բարձրարժեք գրականությունը:

Մ. Նիկողոսյանի աշխատանքը ինքնուրույն, ավարտուն և հաջողված հետազոտություն է: Շնորհավորում ենք ինչպես հեղինակին, այնպես էլ ընթերցողներին, առաջին հերթին՝ ուսանողներին, նման գիրք նվեր ստանալու առիթով: